

Hız. Muhammed'in Kabile Reislerini İslam Toplumuna Kazandırma Çabaları: Durumun Ebû Sufyân İbn Harb Örneğinden Yola Çıkılarak Tahlili*

MİZRAP POLAT

DR., OSNABÜRK Ü. EĞİTİM VE KÜLTÜR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

e-posta: mpolat@uni-osnabrueck.de

abstract

The Prophet Muhammad's attempts to convert the clan-chiefs to Islamic Society: With Reference to the Sample of Abu Sufyan Ibn Harb. The resistance of many clan-chiefs against Islam until the conquest of Mekka should not be regarded only as an opposition of paganism to a monotheist religion, but also as a social, political and economic conflict between old and new, i.e. between the tradition of Arabic paganism and Islam as a new religion and social order. The Prophet's social, political and religious attempts of education he conducted on the elite group to which he belonged intended to integrate them into the Islamic community and to make their abilities useful for the community. In today's modern times, many things, in my opinion, can be learned from the Prophet's Sunnah to integrate the various ethnic, social and religious groups into the community.

key words

Prophetic Social Integration, Abu Sufyan (Sarh Ibn Harb), The Umayyads, The Clan-Chiefs of Jahiliyya

Ebû Sufyân'ın (d. takriben 565, ö. 652) asıl ismi Sahr İbn Harb'dir. Ama o daha çok Ebû Sufyân künyesiyle bilinir.¹ O zengin bir tüccar ve Mekke'nin en sözü geçer kabilesi olan Kureyş kabilesinin İslamın ilk tebliğ dönemindeki en etkin boyu olan Ümeyyeoğulları'nın en muktedir reislerindendi. Hz. Muhammed'le akraba olmasına rağmen, Mekke'nin 630 yılında Müslümanlar tarafından fethine kadarki 21 yıllık dönemde İslam karşıtı cahiliyye duruşunun lideri konumunda bir kişiydi. Hz. Muhammed'in Peygamberlik döneminin tama-

* Bu makalemi Dr. Birsal Karakoç Almancadan Türkçeye tercüme etmiştir. Bu nedenle kendisine çok teşekkür ederim.

1 Araplarda saygın kişiler genelde kendi ismiyle çağrılmayıp, kendilerine ilk doğan çocuklarının ismine nisbeten verilen künyeleriyle hitap olunurlardı.

mının 23 yıl olduğu göz önüne alınırsa, bu 21 yıllık sürecin ne denli önemli olduğu yakinen anlaşılır. Bu ilk dönem İslamın varoluş süreci olup Müşriklere karşı verilen hayati mücadelenin en ağır ve en kritik dönemidir. Bu dönemde Hz. Muhammed'in, Mekke'de İslam öncesi inancın ve toplum düzeninin esas taşıyıcısı rolündeki kabile ileri gelenleri ve tüccarlar ile sürekli bir mücadele içinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu toplum düzeni sosyal, kültürel ve dinî yönden önemli iki unsuru ihtiva etmekteydi. Bunlar putperestlik ve kabilecilik idiler ki, bunlar sayesinde sözü geçen kabile başları ile tüccarlar İslamiyet öncesi Mekke toplumunda etkin statülerini koruyup gelmişlerdi.

Mekke önemli bir ticaret yolu üzerinde olan bir şehir olması ve Kaabe'ye yapılan hac ziyareti vesilesiyle Kuzey Arabistan'ın önemli bir ticaret ve seyahat merkezi konumundaydı. Mekke ve civardaki diğer tüccarlar şehrin hem dinî ve hem de ticarî yönden önemli olan bu coğrafi konumundan maksimum düzeyde yararlanma yönüne gitmişlerdir. Hac mevsiminde Mekke civarlarında kurulan panayırarda ticarî mallarını pazarlamış ve hatta kendi mallarının pazara hazır olma zamanlarına göre Hacc'ın belirli olan ifa edilme tarihlerini bile değiştirme yoluna baş vurmuşlardır. Bu anlamda din de tüccar sınıfının yararlandığı sosyo-ekonomik bir araç dönüşmüştür. Putperest Mekke toplumunda aslî anlamda din ve devlet otoritesi olmadığından, kabile başları ile tüccarlar şehirde tek güç sahibi konumunda idiler. Mekke'de putperest bir inançtan ve buna has dini tazim şekillerinden bahsetmemize rağmen bir inanç, ibadet ve yaşam biçimlerinin bütünlüğünü ifade eden sistemleşmiş ve kurumlaşmış bir dinden bahsetmek kanımca mümkün değildir.

İslamiyet M.S. 613'de açık ve yoğun olarak tebliğ edildiğinde² Hz. Peygamber diğer kabile önderleri ver tüccarların yanısıra Ebû Sufyân'ı da İslam'a davet etmişti.³ O da diğer tüccarlar gibi İslamı kabul etmeyi reddetmişti. Hz. Ebû Bakr ile Hz. Osman ise, İslamiyetin zorluklarla dolu bu ilk zamanlarında tüccarlar arasında İslam'ı kabul etmiş olan birkaç istisna isimdendir.

Ebû Sufyân Ümeyyeoğullarının uhdesinde bulunan ve babası Harb'ten devr aldığı Mekke'deki en önemli geleneksel görevlerden biri olan Kureys'in silahlı güçlerine savaş zamanlarında kumuta görevini de elinde tutmaktaydı.⁴ Kiyâde (*el-qiyâda*)⁵ olarak adlandırılan bu askerî kumanda görevi, Ku-

2 610 yılında Hz. Muhammed Allah tarafından ilahî vahye elçi kılınmış ve yaklaşık 3 yıl sonrada vahiy açık şekilde tebliğle emr olunmuştu. Bkz. Kur'an-Kerim, 26: 214, 74: 2-4, 15: 94.

3 Ahmed İbn Yahyâ el-Balâzurî, *Ansâb el-Eşraf*. c. 1, Ed. M. Hamîdullâh, Kahire 1959; c. 4/1, Ed. İhsân Abbâs, Bibliotheca Islamica 28d, 1979 Wiesbaden; c. 4/B, Ed. Max Schloessinger ve diğerleri; c. 5, Ed. S. D. F. Goitein, 1938 Kudüs, s. 8 (No 14).

4 Ebû-l-Cafer Muhammed İbn Habîb, *Kitâb el-Muhabbar*. Ed. Ilse Lichtenstädter, Haydarabad, 1942 (1361 h.), s. 165.

5 El-Kiyâda görevi hakkında daha geniş bilgi için bkz. el-Belâdurî, *a.g.e.*, s. 6; el-Musab İbn Abdil-

reys'in Mekke'de en güçlü kabile olması hasebiyle, taşıyıcısına bu şehirde önemli bir liderlik konumu kazandırıyordu.

Ümeyyeoğulları uluslararası ticaretle meşguldü ve isim babası Umayya el-Ekber'den beri en önemli sermaye sahiplerindendi. Mekke'de sözü geçen etkili bir boy olarak sahip oldukları dikkate değer sosyal konumlarından dolayı Ebû Sufyân'ın boyu diğer önemli komşu ve akraba boylar ile sosyal, politik ve ekonomik rekabet içerisindeydi.⁶ Bu boylardan biride yine Ümeyyeoğulları gibi Kureyş kabilesinin bir alt boyu olan Hız. Peygamberin ait olduğu Haşimoğulları boyu idi. İslamiyetin 613'de alanan tebliği ile birlikte Ümeyyeoğulları ve diğer sözü gecer boyların rekabet isteği yeni bir boyut kazandı.⁷ İslamiyetin önemli kabile önderlerince kabul edilmemesinde Mekke'deki boylar arası bu rekabetin rolünü putperest kabile başı Ebû Cehil'in şu sözleri çok iyi açıklamaktadır: Hız. Peygamberin amcası Abbâs Mekke'de Mekke kuvvetlerinin Bedir'e yürümelerinden birkaç gün önce kız kardeşi Atike'nin Kureyş için endişe verici rüyasını Ebû Cehil'e nakl edince, Ebû Cehil ona Hız. Muhammed'in ataları ile kendi atalarının önceden beri Siqâya, Hicâba, Nadwa ve Rifâda olarak adlandırılan Hac ile de ilgili onure edici görevlerin⁸ kim tarafından yerine getirileceği konuları da dahil olmak üzere pek çok konuda mücadele içerisinde olduğunu söyleyip, şimdi de Haşimoğulları bizim boynumuza, içlerinden Peygamber çıktığını iddia ederek üstün gelmek istiyorlar diyerek Lât ve Uzza putları üzerine yemin edip buna asla izin vermeyeceğini söylemişti.⁹

Zengin aileler İslam'ı içtimai ve dinî açıdan mevcut toplum düzenine yabancı bir hareket olarak değerlendirip, onu politik ve ekonomik açıdan tehlike unsuru olarak görmüşler ve yok etme yönünde bir tepki ortaya koymuşlardı. İslam sadece yeni bir inanç şekli değil, ayrıca kabile yapılarına dayanmayan yeni bir sosyal ve politik sistem istiyordu. Bu sistem içerisinde kabile esasına dayanan geleneksel önderlik unsurlarına rol biçilmediği gibi,

lah Ez-Zubeyrî, *Kitâb Nasab Kureyş*. Ed. E. Levi-Provencal. Kahire, 1953, s. 122; Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*. Ed. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1995, s. 20.

6 Ebû'l-Cafer Muhammed İbn Habîb, *Kitâb el-Muhabbar*, s. 166 vd.; İbn Habîb, *Kitâb el-Munammaq*. Ed. A. Fariq, Beyrut, 1964, s. 42 vd.

7 Emeviler ile Hâşimiler arasında geçen İslamiyet öncesi mücadeleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Taqiy ed-Dîn Ahmed İbn Ali El-Maqrîzî, *Ar-Nizâ wa-t-tahâsüm fî mâ bayna Banî Hâşim wa Banî Umayya*. Deutscher Neb. Tit: Die Kämpfe und Streitigkeiten zwischen den Banû Umayya und Banû Hâşim. Eine Abhandlung von Taqijj ad-Dîn El-Maqrîzîj. Hrsrg. G. Voss, Diss., Leiden, 1888; İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 252, İlmî Eserler Serisi 50, Ankara, 1997.

8 Bu görevler Mekke'de liderlik ve şerefi temsil ettikleri için, onları deruhte edenlere toplumda önemli bir itibar kazandırmaktaydılar. İbni Habîb, *Kitâb el-Muhabbar*, s. 164 vd.

9 Muhammed İbn Ömer el-Vakidî, *Kitâb el-Mağâzî*. Ed. Marsden Jones, c. 1-3, London, 1966, c. 1, s. 29 vd.

zenginlere zakat, sadaka ve kurban gibi önemli mali yükümlükler yükleniyor ve hiç kimseye doğuştan gelen dokunulmazlıklar ve imtiyazlar sağlanmıyordu. İslamın getirdiği dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik kurallar ve yükümlülükler, Peygamberlik gibi hem dinî ve hem de siyasî otorite merciine itaat etme gereği, devlet geleneği, bağlayıcı ve köklü kuralları olan bir dine sahip olmayan Kuzey Arabistan Araplarının geleneksel kabile önderleri ve tüccarları için oldukça zordu.¹⁰ Bunlar asırlarca kendi üzerlerinde bir hükümler ve kanun koyucu olmadan örf ve adetlere göre hayatlarını düzenleyen toplumun önderleriydiler. Yani, kabile şefleri İslamın bu şart ve hükümlerini toplum içerisindeki kontrolsüz ve sınırsız iktidarlarının ve ticaretlerinin devamı önünde bir engel olarak görüyorlardı ve İslama dinî olmaktan çok siyasî, ekonomik ve sosyal açıdan tereddütle yaklaşıyorlardı. Tereddütlerinin bu gerçek nedenlerini ise çoğu kere açıklamayıp, İslam karşıtı tutum ve eylemlerini atalarının dinine bağlılık bağlamında kendi kamu oylarına açıklamayı daha uygun buluyorlardı.¹¹ Aslında Mekkelî kabile önderlerinin bir çoğu zaten ahiret inancı olmayan¹² ve hatta putperestliğe de inanmayan ateistlerdi.¹³ İbni Habîb, bizatihi Ebû Sufyân'ın da dahil olduğu bir çok kabile reislerinin Müslüman olmadan önce zındık olduklarını beyan eder.¹⁴ Ayrıca ilk Müslümanların çoğunluğunu o günkü toplumun madden zayıf kesiminden insanlar oluşturuyordu. Bu nedenle Mekke'nin Cahiliyye toplumunda önemli bir statüye sahip olan şahısların bir kısmı İslam'ı kabul etmeyi ve böylece fakir Müslümanlar ile aynı seviyede olmayı bir statü kaybı olarak değerlendiriyordu.¹⁵ Örneğin: Ebû Sufyân İslam'ı kabul ettikten sonra, Peygamber ona, İslam'ı neden daha önce kabul etmediğini sormuştu. O da buna kendisinin Kureyş içerisindeki mevkiinin engel olduğunu ifade etmişti.¹⁶

Ebû Sufyân ve diğer Mekkelî tüccarlar ile kabile reisleri Suriye, Anadolu, Irak gibi Bizans ve Sasani bölgelerine sık sık seyahat edip oralarındaki yüksek kültürleri ve dinleri tanıma imkanı bulmuşlardı.¹⁷ Bundan dolayı onların Kuzey Arabistan'ının hem dinî ve kültürel, hem de ekonomik ve politik yönden daha da geri kalmış olduğunu bildikleri söylenebilir. İslamın buradaki toplumun gelişmesi ve yenilenmesi açısından bir şans olduğu gerçeğine rağmen kervan tacirleri ile kabile önderleri çoğunlukla İslam'a karşı

10 Kuran-ı Kerim, 36: 47.

11 Kuran-ı Kerim, 2: 170.

12 Kuran-ı Kerim, 36: 78-79; 30: 7.

13 Kuran-ı Kerim, 6: 29.

14 İbni Habîb, *Kitâb el-Muhabbar*, s. 161.

15 Kuran-ı Kerim, 2: 13.

16 El-Belâzurî, *Ansâb el-Eşraf*, c. 4/1, S. 10 (No 24).

17 İbni Habîb, *Kitâb el-Muhabbar*, s. 162 vd.

putperestliği savunuyorlar, İslam'ı gönüllü olarak kabul etmek istemiyorlardı. Bunun sebeplerinin neler olduğunu buraya kadar açıklamaya çalıştım. Burada cevabı iki cümle ile özetlemem gerekirse şunu söyleyebilirim: Bir yandan sosyal ve politik yönden statü kaybetmekten, finansal ve dinî yükümlülükler altına girmekten korkuyor olmaları, diğer yandan da kendi boyları ile Hz. Peygamberin boyu arasındaki çekişmeler Mekkeli üst düzey insanları İslam'a karşı çıkmaya sevk etmişti. Bu bağlamda birçok kabile önderinin Hz. Peygambere karşı direnmelerini sadece ve sadece putperestliğin monoteist bir dine karşı çaresizce bir karşı koyuşu değil, sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan eskinin yeniye, zamanı geçmiş olan sutatikonun geleceğe karşı son bir engelleme çabası olarak da tefsir etmek gerekir kanaatindeyim.

Mekkeli putperestlerin İslamiyet ile ilk ciddi askerî çatışmalarında, Bedir Muharebesinde (2 h. / M.S. 624) putperestler beklenmedik bir yenilgiye uğramışlardı. Bu savaşta Ebû Sufyân'ın Hanzala adında bir oğlu ölmüş, diğer oğlu Amr da esir alınmıştı.¹⁸ Daha sonra gerçi Amr Ebû Sufyân tarafından Mekke'de esir alınan bir Müslümana karşı serbest bırakılmıştı.¹⁹ Ayrıca kayınpederi Utbe ile kayınbiraderi Welîd de bu savaşta ölmüşlerdi.²⁰

Medineli Müslümanlar askerî eylemleriyle Mekkelilerin ticaret yollarını bloke etmeye, böylece onların en önemli geçim kaynakları olan kervan ticaretini felce uğratmaya çalışıyorlardı. Hatta bunu Bedir Muharebesinin en önemli amaçlarından biri olarak görmek gerekir.²¹ Bedir Muharebesi ayrıca Mekke'nin ticaret ile uğraşan ailelerinin ve kabile başlarının İslam'a karşı düşmanca tavırlarına bir cevap niteliği taşımakla birlikte onların toplum nezdindeki konumlarını da zedelemiş ve burada alınan zafer Müslümanlarda kabileler üstü bir aidiyet ve kimlik bilincinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Çünkü ilk olarak bu savaşta Kuzey Arabistan insanı kendi kabile reislerine ve dahası yakın en akrabalarına karşı inanç ve fikir bazında bilinçlenerek savaşmışlar ve bunu da, kabile asabiyetine dayanmayan bir kimlik ve aidiyette organize olarak yapmışlardı. İslam bir kabile dini, Hz. Peygamber de bir kabile reisi ve Müslüman toplumu da bir kabile veya bir kabileler konfederasyonu olmadığı bu savaşla belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Bedir Savaşında aile fertlerinin kaybı, Ebû Cehl, Utbe ve Şeybe²² gibi önemli Kureyşli liderlerin ölümü, ayrıca Ebû Sufyân'ın muharebelere eko-

18 Ebû Muhammed Abd ul-Malik İbn Hişâm, *Es-Sıra an-Nabawiyya*. Ed. Mustafâ as-Sakâ, İbrâhîm Abyârî, Abd ul-Hafız Şiblî, c. 1-4, Beyrut, 1995, cilt 3, s. 6.

19 El-Belâzurî, *Ansâb el-Eşrâf*, c. 4/1, s. 6.

20 İbni Hişâm, *Kitâb el-Muhabbar*, c. 2, s. 321 vd.

21 İbni Hişâm, *a.g.e.*, c. 2, s. 218 vd.

22 Bu şahısların soy ağaçları için bkz. Werner Caskel, *Camharat an-Nasab*. Das genealogische Werk des Hişâm İbni Muhammad el-Kalbî. c. 1-2, Leiden, 1966, c. 2, Tablo 8.

nomik desteği ile Kureyş'in en yetkili kumandanı ve kabile reisi sıfatıyla İslam karşı yürüttüğü mücadele onun Kureyş'teki ve hatta tüm Mekke'deki liderlik rolünü kuvvetlendirmişti. Fakat Mekke'nin fethi ile Ebû Sufyân bu önder konumunu kaybetmişti. Bundan dolayı Mekke'nin fehti onun için bir askerî yenilgiden daha da öteydi. Onun diğer Mekkelilere göre daha derinden yaşanan bu yenilgi hissini hafifletmek için Hz. Peygamber Mekke'nin fethi sırasında Ebû Sufyân'ın evine sığınmış olanların emniyet içerisinde olabileceklerini ilan ettirmişti.²³ Mekke'nin kabile aristokrasisinin bir üyesi olarak Ebû Sufyân, İslam putperest kabilecilik arasındaki varlık mücadelesini bütün yönleriyle yaşamıştı. O Mekkeli putperest güçlerin Müslümanlara karşı gerçekleştirdikleri bütün savaşlarda mali kaynak sağlayıcı ve savaş kamuoyu oluşturucu olarak en etkili kişi olarak öne çıkmaktadır. Ebû Sufyân Kureyş kervanlarının başında bulunması hasebiyle Bedir Şavaşı'na bizzat katılmamış, ama Mekke'nin fethine kadar Kureyş'in ve müttefiklerinin Müslümanlara karşı yaptığı önemli askerî hareketlerin tümünde komutanlık düzeyinde rol almıştır. Diğer yakın aile fertleri de sadece Bedir, Uhud ve Hendek gibi en önemli muharebelere katılmakla kalmamış,²⁴ aynı zamanda müslümanlara karşı yapılan diğer küçük eylemlerde de yer almışlardır.²⁵ Ebû Sufyân 'ın karısı Hind de Mekkelilerin Uhud muharebesi için motive ve organize edilmelerinde önemli bir rol oynamıştı. Hind bizzat aktif olarak bu sefere katılmış ve Peygamberin amcası Hz. Hamza'yı şehit ettirip naaşına da fiziki tecavüzde bulunmuştur. Hind çok belirgin bir kabileci ruha ve putperest toplumun önemli özelliklerinden biri olan güçlü bir öç alma iradesine sahipti. Hatta onun Mekke'nin fethinden kısa bir süre önce Mekkelileri boşuna savunmaya geçmekten kurtarmak için teslim olmaya çağıran kocası Ebû Sufyân'a karşı reaksiyonu da çok saldırgan olmuştu. Hind, kendini İslam'a karşı savaşamayacak konumda gören kocası Ebû Sufyân'ı sakalından kavramış ve onun ölümünü dilemişti.²⁷ Hind'in çeşitli askerî ve politik angajmanları bize onun İslam öncesi Arap toplumunda alışık olunanın ötesinde bir kadın rolü üstlendiğini göstermektedir.

Ebû Sufyân ve aile fertleri 630 tarihinde Mekke'nin fethi ile birlikte başka hiç bir çıkış yolu görememiş ve İslam'ı kabul ettiklerini beyan etmek zorunda

23 İbni Hişâm, *Es-Sıra an-Nabawiyya*, c. 4, s. 53.

24 İbni Hişâm, *a.g.e.*, c. 3, s. 243, dipnot 2.

25 İbni Hişâm, *a.g.e.*, c. 3, s. 192; ayrıca s. 186 vd.

26 İbni Hişâm *a.g.e.*, c. 3, s. 76, 80.

27 Ebû Bakr İbn Abdillâh İbn ad-Dawâdârî, *Kanz ad-Durar wa Cami' al-Gurar*. Deutscher Neb.-Tit.: Die Chronik des İbni Dawâdârî. Ed. Bernd Radtke u.a., c. 1-9, Deutsches Archäologisches Institut Kairo, Quellen zur Geschichte des islamischen Ägyptens, c. 3, Kahire, Wiesbaden ve diğerleri, 1960 -1982, s. 74.

kalmışlardı. Fethi müteakiben gerçekleşen ve kadınların da katıldığı Hz. Peygambere biat sırasında kendi biatini sunan Sufyân'ın İslam'a henüz yeni ihtida etmiş karısı Hind bir kez daha Hz. Muhammed'e olan öfkesini bizzatıhi onun huzurunda açıkça göstermişti.²⁸ Ebû Sufyân Mekke'nin Müslümanlarca fethinden sonra geçmişinden dolayı izlenme korkusu taşımadan olayların bundan sonraki gelişmesini takip edip Müslümanların zayıf bir anını kolluyordu. O İslam'ı kabul etmiş görünmesine rağmen, bu dinin yok olup gitmesini temenni edebiliyordu. Bu temennisini Müslümanların zor zamanlarında yanlış anlamaya imkan bırakmaksızın dile getirmiştir.²⁹ Ebû Sufyân'ın, kendisinin de bizzat müslümanların saffında katıldığı Hunayn savaşında, Müslüman ordusunun başlangıçtaki kısa süreli panik ile kaçması esnasında sevinerek, bu kaçışın artık denize kadar durdurulamayacağını söylediği rivayet edilir.³⁰

Mekke'nin fethinde askerî kaşullar altında İslam'a ihtida etmiş olan Mekkeliler önde gelenler Tulekâ (et-tulakâ), yani serbest bırakılanlar olarak adlandırılırlar.³¹ Ümeyyeoğulları'nın çoğunluğu, bunların içerisinde Ebû Sufyân'ın ailesi de, bu Tulekâ'dandır. Bunlardan bazılarının İslam'a teslim olmalarına rağmen bu dine karşı tavırları güncel politik, askerî ve hatta ekonomik duruma bağlı olarak değişiklikler gösterir. Mesela Ebû Sufyân'ın bir din olarak İslam'la olan ilişkisinin onun İslamdan maddî beklentisine göre değiştiği her fırsatta gözlemlenmektedir. O, Peygamberin kendisine olan maddî ve kişisel tutumuna göre İslam'a olan tavırlarını ya barışçıl ya da hasmani olarak değiştirebiliyordu. Bundan dolayı Hz. Muhammed onu ve diğer bazı aile fertlerini maddî anlamda taltif ederek onları İslam toplumuna kazandırmaya çalışmıştır. Bir keresinde Peygamber kendisinin Ebû Sufyân'a karşı gösterdiği bu kadar ilgi ve itinaya rağmen onun hiç de tatminkar davranmadığından yakınmıştır.³²

Hız. Muhammed bu bahsedilen maddî taltifin yanısıra eski Mekkeliler putperest kumandan Ebû Sufyân'ı ve Ümeyyeoğullarından diğer bazı şahısları resmi görevlere de atamıştı.³³ Belâdurî'ye göre Ebû Sufyân Hz. Peygamber tarafından Tâif ve Nağrân'ın vergi memuriyetiyle vazifelendirilmişti.³⁴ Oğlu Mu'âviye ise Peygamberin yanında idari katip olarak görev almıştı.³⁵

28 İbni ed-Davâdârî, *a.g.e.*, c. 3, s. 78.

29 El-Belâzurî, *Ansâb el-Eşraf*, c. 4/1, s. 12 vd. (no 36 ve 38).

30 El-Belâzurî, *a.g.e.*, c. 4/1, s. 12 (no 36).

31 Bunlar Mekke'nin fethiyle müslümanlara boyun eğen Mekkeliler putperestlerdir. Onlar esir edilmiş ve cezalandırılmamışlar, tam tersine serbest bırakılmışlardır, ve bundan dolayı da *bağışlanıp serbest bırakılanlar* anlamına gelen *Tulekâ* ismiyle bilinirler.

32 El-Belâzurî, *a.g.e.*, c. 4/1, s. 12 (no 30).

33 Halife İbni Hayyât, *Târîh*. Ed. Akram Diyâ El-Umerî, 1. baskı, c. 1-2, Necef, 1967, c. 1, s. 61 vd.

34 El-Belâzurî, *a.g.e.*, c. 4/1, s. 6 vd. (no 10) ve 12 (no 34).

35 Muhammed İbn Ahmed Ez-Zehabî, *Târîh el-İslâm wa Tabaqât el-Maşhûr el-Alâm*. Ed.: Maktabat el-Kudsî, c. 1-4, Kahire, 1367-69 h., c. 1/2, s. 318.

Ebû Sufyân'ın adına Peygamberin vergi memurları ve valileri arasında rastlanmasına karşın, o, Hz. Muhammed zamanında ön plandaki askerî görevlerde yer alamamıştır. Hz. Peygamber belki de onu askerî görevlerden uzak tutarak, onun İslamiyet öncesi geleneksel olarak sahip olduğu komutanlık rolünün Müslüman olduktan sonra da devam ettiği hissine kapılması-na engel olmak istemişti.

İbni Habîb, Hz. Muhammed'in Ebû Sufyân ile Muğîre İbni Şu'be es-Sakafi'yi Lât (al-Lât) olarak anılan ve Sakif kabilesi tarafından tapılan putu yok etmeyle görevlendirdiğini ve onların da bu görevi yerine getirdiklerini yazmaktadır.³⁶ Sözü geçen putun İslam öncesi toplumun bu iki eski meşhur temsilcisinin eliyle yok edilmiş olması sosyo-psikolojik bir mesaj içermektedir.

Sâbikûn (as-Sâbiqûn) olarak anılan ilk müslümanlara kıyasla, sonradan İslam'a ihtida etmiş Mekkelilerden oluşan Tulekâ kesimi yeni İslam toplumunda pek de itibarlı değildi. Çünkü onlar İslamiyeti kabullerinden önce, İslama ve Müslümanlara karşı gerçekleşen eylemlerin önemli aktörleriydiler. İhtidalarından önce düşmanca tavırlarıyla tanınmış ve ilk Sahabiler gibi İslam adına henüz önemli hizmetler gerçekleştirememiş olan Ebû Sufyân ve diğer Tulekâ kesiminin İslam'a sadakatlerini sağlamlaştırma yolunda görevlere ihtiyaçları vardı. Hz. Peygamber onlara yönetimde görevler vermek suretiyle sosyal, politik ve dinî hoşgörüsünü gösteriyor ve onlara karşı yumuşak tavır sergiliyordu. Bu tavır bizzat, Kuran'ın da beyan buyurduğu gibi, henüz yeni ihtida eden insanların İslama ümmetine entegrasyonu için gerekiyordu.³⁷

Ebû Sufyân'ın İslam'a ihtida ettikten sonra askerî eylemlere katılımı üzerine kaynaklarda şu rivayet yer alır: Ebû Sufyân ile oğulları Mu'âviye ve Yezîd Mekke'nin fethinden sonraki günlerde Hunayn savaşına katılmış (Şeval 8 h./ M. S. 630), üçü de diğer önemli Kureyşli liderler gibi savaş ganime-ti olarak 100'er deve ile 40'ar Ukiye³⁸ almışlardır. Bu miktar diğer savaşan Müslümanların aldıkları ganimet payının çok üzerindedir. Hunayn savaşının hemen akabinde, Ebû Sufyân'ın bir gözünü kaybettiği Tâif savaşına da katılmış olduğu söylenir.³⁹ Bunun yanında Hz. Peygamber'in Ebû Sufyân'a

36 İbni Habîb, *Kitâb el-Muhabbar*, s. 315.

37 Kuran-ı Kerim, 3: 159.

38 İbni Saad 1919, c. 7/2, S. 127 vd.; es-Suyûtî 1952, s. 194 vd. Arabistan'da bir Ukiya normal olarak 40 dirhem = 125 gram gümüşe eşit olmaktadır. Fakat Mısır'da bir Ukiye sadece 12 dirhem, yani 37, 5 gram gümüş demektir. Bu konuda bkz. Ahmed İbn Yahyâ el-Balâzurî, *Kitâb Futûh el-Buldân*. Kahire, 1901, s. 471; Walter Hinz, *İslamische Masse und Gewichte. Umgerechert ins metrische System*. Leiden, 1955, s. 34 vd.

39 Muhammed İbn Saad, *Kitâb et-Tabakât el-Kabîr*. Ed. E. Sachau u.a., c. 1-9, Leiden, 1919, c. 7/2, s. 128; İbni Habîb, *Kitâb el-Muhabbar*, s. 261; el-Belâzurî, *Ansâb el-Eşrâf*, c. 4/1, s. 8 (no 15).

Hunayn savaşının esirlerini ve ganimetlerini emanet ettiği de rivayet edilir.⁴⁰ Eğer o Hunayn savaşının esirlerinin müşahadesinden sorumlu idi ise, aynı zamanda Tâif savaşına aktif katılmış olması çok zayıf bir ihtimaldir, çünkü Hunayn savaşının ganimetlerinin paylaşımı Tâif savaşının bitiminden sonra gerçekleşmiştir.⁴¹ Ensar eski düşmanlarına ganimet paylaşımında gösterilen bu özel muameleye itiraz etmiş, fakat Hz. Peygamber bu davranışını, bu insanların özel askerî şartlar altında müslümanlara katıldıklarını ve kalplerinin İslam adına kazanılması için maddî olarak eski müslümanlardan daha iyi desteklenmeleri gerektiğini belirterek bu farklı muameleyi izah etmiştir. Bundan dolayı bu insanlar Muellafe-i Kulûb (al-muallafa qulûbuhum: kalpleri İslam'a ısındırılması gerekenler) olarak adlandırılmışlardır.⁴²

Ebû Sufyân'ın, oğullarının ve İslam'a yeni ihtida etmiş diğer kabile önderlerinin Peygamber tarafından yüksek ganimetlerle taltif edilmeleri konusunda buraya kadar ifade edilen fikirlere şunları da ilave etmek mümkündür: Bu itibarlı insanlar 20 yıl boyunca ellerindeki bütün im-kanlarla İslam'a karşı savaşmış fakat Mekke'nin fethi ile teslim olmak zorunda kalmışlardı. İslam'ı savaş şartlarının baskısı altında kabul etmelerine rağmen, onu dinî ve siyasi bir otorite olarak ruhen kabul etmemişlerdi. İslam'ı ilk zamanlar kendi sosyal ve dinî kültürlerini ortadan kaldıran, kendilerine yabancı bir güç olarak görmüşlerdi.

Hız. Peygamberin eski putperest liderlere karşı tutumu eğitici idi. Onlara, İslamiyetten önce olduğu gibi sürekli özel bir statü vermeden onları İslam toplumunun bünyesine dahil etmeye çalışmıştı. Onlara, hem mağlubiyet ve bundan dolayı bilinçaltında yer eden öç alma duygularını, hem de kabile önderleri olarak yönetimde yer alma düşüncelerini yenmelerinde yardımcı olmak için maddî ve politik taltiflerde bulunmuştu. Böylece kendilerini daha iyi ve hızlı bir şekilde İslamla özdeşleştirebileceklerdi. Bu özel lutuflar sayesinde Hz. Peygamber tüccarların Müslümanlarla savaş zamanlarında uğradıkları ve Müslümanlara karşı nefret duymalarında büyük rol oynayan maddî kayıplarını da bu vesileyle gidermek istiyordu. Yavaş yavaş hala devam edegelen İslam öncesi hayat ve düşünce alışkanlıklarını düzeltiyor, onlara karşı geçmişlerinden dolayı herhangi bir öç alma politikası uygulamıyordu.

Yukarıda anılan bu özel muamelenin dinî ve toplumsal arka planına ilişkin şunları söylemek mümkündür: Hz. Peygamber böylece İslam'a yeni ihtida etmiş eski elit kesimin istidatlarından İslam'ın askerî başarısında ve yeni oluşan devletin idareci ihtiyaçların giderilmesinde yararlanmak istiyordu.

40 El-Belâzurî, a.g.e., c. 4/1, s. 11 (no 30).

41 İbni Hayyât, *Târîh*, c. 1, s. 52.

42 İbni Hayyât, a.g.e., c. 1, s. 5 vd.; ayrıca Kuran-ı Kerim, 9: 60.

Yetenekli memurlara duyulan ihtiyaç uluslararası ticarete ve kabile yönetiminde tecrübe kazanmış olan bu insanlarla kapatılabılırdi. Yeni kurulan İslam devletine fayda sağlanması için bu zengin tüccarlar ve kabile başları kendilerini maddî ve politik açıdan ihmal edilmiş hissetmemeli bundan dolayı da İslam içi gizli bir muhalefet, ya da asi eğilimli güçler oluşturmamalıydılar. Mekke'nin fethinden hemen sonra yeni Müslümanlar, hatta henüz İslam'ı kabul etmemiş olan Mekkeliler önderler Hz. Peygamberin yanında Hunayn ve Tâif savaşlarına katılmışlardır. Bu katılım, Hz. Peygamberin yumuşak ve aynı zamanda kine ve duygusallığa yer vermeyen tutumunun ilk ürünüydü.

Ebû Sufyân'ın Hz. Peygamberin irtihalinden sonra Hz. Ebû Bakir zamanında Mekke ve Medine dışındaki Araplarda baş gösteren irtida hareketinde (ridde) eski dinin, yani putperestliğin galibiyetini arzu ettiği rivayet edilir.⁴³ Şüphesiz, eğer Ebû Sufyân kendisi ve ailesi için İslam'da herhangi bir gelecek sezmiş olmasa idi, Mekke ve Medine'de de bir irtida hareketinin ortaya çıkmasına öncülük edebilirdi. Ridda savaşları esnasında Kureyşli ve diğer Mekkeliler kabile önderlerinin ilk Müslümanlarla olan geniş ölçüdeki birlikteliği dine ve ilk halifenin otoritesine karşı isyan hareketinin bertaraf edilmesinde Müslümanları kesin bir başarıya götürmüştür. Yoksa dinden ayrılmış kabilelerin İslama kısa bir süre içerisinde ve başarıyla tekrar iltihakı tamamlanamazdı. İslam'a yeni ihtida eden Mekkeliler henüz İslam'a tam olarak bağlı olmadıkları halde Ridde Hareketini de desteklememişlerdir. Bu Peygamberin farklı grupları İslam toplumuna entegrasyonunun pozitif bir sonucu olarak görülmelidir.

Yukarıda sözü edilen Muellefe-i Kulûb'a özellikle Kureyş'in önemli boy-ların liderleri dahildi.⁴⁴ Hz. Peygamber Mekke şehrinin coğrafî, dinî, geleneksel ve ekonomik konumunun yanı sıra Kureyş kabilesinin sosyal ve politik öneminin çok farkındaydı. Bu çekirdek kabileden yaşanan çekişmeler, daha sonra ortaya çıkan iç savaşlarda da görüleceği üzere, bütün ümmetin istikrarını etkileyebilirdi. Bundan dolayı Kureyş ile Ansâr'ın işbirliği hayati önemi haiz bir mesele olarak kabul edildi. Bu bağlamda Kureyş'e Hz. Peygamber tarafından maddî imkanların yanı sıra, ayrıca politik olarak da imtiyaz tanınmasını kendi kabilesini diğerlerine tercihi olarak algılamak gerekir. Hz. Peygamber bu gerçeği kendisinin Muellefe-i Kulûb'a ganimet taksimiyle ilgili olarak özel muamelesinden dolayı gayri memnun olan Ansâr'a bu şekilde izah etmişti. Hz. Ömer de Kureyş'in Ansâr'a karşı olan liderliğini, Kureyş'in Arap toplumunda kabul gören dinî, sosyal ve politik ağırlığıyla izah etmeye çalışmıştır. Hz. Ömer'in bu açıklaması "Saki-

43 El-Belâzurî, a.g.e., c. 4/1, s. 13 (no 38).

44 İbni Habîb, *Kitâb el-Muhabbar*, s. 473.

fe Hadisesi" olarak anılan, Sâidaoğulları Sofasındaki Hz. Ebû Bekire yapılan biat öncesinde hilafet üzerine yapılan tartışmaların olduğu sırada gerçekleşmiştir.⁴⁵ Kureyş'in en etkili boylarından biri olan Ümeyyeoğullarının İslamın ilk dönemindeki rolünün, bütün olarak Kureyş'in bu dönemde toplumdaki yukarıda tesbit etmeye çalıştığım öneminin bilinmesiyle daha da iyi anlaşılacağı kanaatindeyim.

Hız. Peygamberin, Ümeyyeoğulları Ailesi, yani Mekke'deki İslam öncesi düzenin en önemli temsilcileri üzerinde yürüttüğü sosyal, siyasal ve dinî terbiye çabaları emsali olmayan bir yoğunluk göstermektedir. Hız. Peygamberin amacı bu aileyi yönetici aile olarak tercih etmek değil, ondan gelebilecek tehlikeleri azaltmaktı. Ümeyyeoğullarından bazılarının Hız. Peygamberce idarî makamlara getirilmeleri, onların İslam ümmetiyle kendilerini özdeşleştirmelerini, İslama karşı sorumluluk duymalarını sağlamak içindi. Onların siyasî, dinî ve sosyal hayata katılımlarını teşvik ederek ümmete entegre olmaları ve kendilerini bütünün bir parçası olarak görmeleri mutlaka sağlanmalı ve böylece muhtemel bir putperestliğe tekrar dönme hareketinde çekirdek ve yönlendirici bir kadro rolü oynama ihtimalleri şimdiden önlenmeliydi. Hız. Peygamberin bu meyanda yaptıklarını bir anlamda önleyici bir tedbir, bir sedd-i zerai olarak da görebiliriz.

Hız. Peygamberin memurları arasında ayrıca dinî ve sosyal yönden saygı duyulan Hız. Alî İbni Abî Tâlib ve Hız. Adî İbni Hâtim gibi şahsiyetler de bulunuyordu. Hız. Peygamber İslam içerisinde oligarşinin oluşmaması için özel haklara sahip aristokratik bir toplum kesiminin gelişmesine de engel olmak istemiştir. Bu bağlamda, hatta İslam öncesi toplumsal değer anlayışının tüm kalıntılarından azade olma sürecini henüz tamamlamamış, olan bazı Müslümanların itirazlarına da karşı çıkmak suretiyle Usâma İbni Zeyd, Bilâl el-Habeşî, Sâhib ar-Rûmî, Salmân el-Fârisî, Ammâr İbni Yâsir gibi herhangi bir yerli kabileye mensup olmayan kişileri de önemli toplumsal ve askerî işlerle görevlendirmişti. O aynı zamanda İslama büyük fedakarlıklarla hizmet etmiş olan ilk Müslümanların değerine sıklıkla dikkat çekmiş, bunun yanında da bütün toplumsal kesimler ve ırklar arasında dengeyi sağlamaya çalışmıştır. Ona göre belli bir etnik ya da sosyal grubun hegemonyası, ya da belli bir kesimin imtiyaz kazanması gibi bir gelişme olmamalıydı. Hız. Peygamberin Veda Hutbesinde Kuran'dan okuduğu şu ayetlerle de insanların dikkatini çektiği üzere, sadece yapılan yararlı işler ve takva bir fazilet olabilirdi: "Şüphesiz, Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı derin bir

45 Muhammed İbn Carîr Et-Taberî, *Târîh ar-Rusul wa-l-Mulûk*. Ed. Muhammed Ebû l-Fadl İbrâhîm, c. 1-15, Kahire, 1962, c 3, s. 203 vd.; Sakîfe Hadisesi hakkında detaylı bilgi için bkz. al-Vâkidî, *Kitâb ar-Ridda wa Nabda min Futûh el-İrâk*. Ed. Muhammed Hamîdullâh, Paris, 1989, s. 21 vd.

sorumluluk bilincine sahip olanınızdır (en muttaki olanınızdır)."⁴⁶ Hz. Peygamber ardından sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "Bir Arap bir Farslı'dan (Arap olmayandan) sadece takva açısından faziletli olabilir"⁴⁷.

Kabile toplumunda kabile başlarının otoritesini tam olarak ortadan kaldırmak zordu. Hatta zayıf kabile üyeleri bile kendilerini reisleri ile özdeşleştiriyorlar, onu kabile onurunun bir timsali olarak görüyorlardı. Reislerini atalarıyla duydukları gurur ve kabilelerine bağlılıklarından dolayı diğer reisler arasında imtiyazlı görmek istiyorlardı. Büyük bir aile olarak kabile üyeleri ekonomik askerî ve sosyal yönden birbirine bağımlı, akrabalık ve ahlaki yönden birbirine bağı en önemli sosyal organizasyondur. Kabilevi esasa dayanan, bölgesel ve geleneksel siyasî bağlılık yerine, kan bağına ve geleneğe dayanmadığı gibi, bunları da aşan bir otoriteyi geçerli kılmak optimal bir devlet organizasyonu, uzun vadeli politik ve kültürel dizayn ve de nesiller boyu süren bir dinî eğitim süreci gerektiriyordu. Hz. Peygamber'in en önemli başarılarından biri ise, İslam devleti henüz tam olarak organize olmamış ve toplum içinde kabilevi yapılar henüz mevcut olmasına rağmen, kabilecilere karşı dinî ve politik otoriteyi ve bağlılığı yerleştirmiş olmasıdır. Bir dinin tebliğcisi, müminlerinin önder ve örneği bir Peygamber olan Hz. Muhammed'in toplum dizayn eden bir eğimci olarak en güzel sünneti onun toplumları değiştirme, farklı etnik, sosyal ve dinî gurupları (mesela ehli zimmiyi) entegre etmede kullandığı metod ve araçlarıdır ki, bundan her zaman olduğu gibi bu günkü zamanda da çok şey öğrenilebilir. Resulullah'ın toplumsal sorunları önleme ve çözümede kullandığı metod, yöntem ve araçları belki de onun en az baş vurulan sünnetidir, halbuki bu sünnet zaman ve mekan bakımından çok kuşatıcı bir karakter taşır.

46 Kuran-ı Kerim, 49: 13.

47 Ahmed İbn Muhammed İbni Abdi Rabbih, *El-Ikd el-Farid*. Ed. Muhammed Saîd El-Aryân, c. 1-8, 1. Baskı, Kahire, 1940, c. 4, s. 143.